

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РОСІЇ У БАЧЕННІ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИКІВ ДРУГОЇ ІМПЕРІЇ (1850–1860-ТІ РР.)

Георгій Потульницький

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу зарубіжних джерел
Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна,
e-mail: potulnytski@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3385-7281

Визначення проблеми дослідження. Мета статті: проаналізувати бачення української незалежності в інтелектуальному середовищі французьких політиків часів Другої імперії. **Короткий зміст роботи.** Автор, методологічно спираючись на ідею К. Маннгейма про спільний просторово-часовий вимір для «генераційних союзів», виокремлює декілька французьких інтелектуалів, які піднімали у 1850–1860-х рр. проблему української незалежності та здійснює аналіз їхніх ідей. Розглядаються думки сенаторів Французької Другої імперії Т. К. Делямара, Л. І. Карно і П. Меріме та проводиться порівняльний аналіз їхніх концепцій. **Висновки.** Всі політичні діячі особливу увагу приділяли розробці питання конкретизації шляхів та підстав вивільнення українців, литовців і поляків з-під російського ярма. Разом з цим вони висловлювали різні концептуальні пропозиції щодо ідеї української незалежності. Делямар дотримувався цивілізаційної концептуалізації, стверджуючи, що право на власну свободу українці мають завдяки відмінному від росіян самоозначенню, яке останні перейняли від них, а також відмінним від росіян історії, мові та культурі. Карно та Меріме дотримувались історичної традиційної концептуалізації, захованій в минулому України та Франції. Карно закликав парламент підтримувати Україну як продовження політичної традиції Франції на зовнішній арені – активно протидіяти російському панславізму. Меріме своє обґрунтування виводив з аналізу діяльності гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, політичні кроки яких уможливили постання української держави, незалежної і від Польщі, і від Росії.

Ключові слова: проблема української незалежності, французька політична думка, причини і підстави незалежності, цивілізаційна концептуалізація, історична концептуалізація

THE PROBLEM OF UKRAINIAN INDEPENDENCE FROM RUSSIA IN THE VISION OF FRENCH POLITICIANS OF THE SECOND EMPIRE (1850–1860s)

Heorhii Potulnytskyi

Candidate of Historical Sciences, Research Fellow, Department of Foreign Sources,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National
Academy of Sciences of Ukraine, Triokhsviatytska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine,
e-mail: potulnytski@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3385-7281

Definition of the research problem. The purpose of the article: to analyze the vision of Ukrainian independence in the intellectual environment of French politicians during the Second Empire. **Brief content of the work.** The author, methodologically relying on Karl Mannheim's idea of a common spatial-temporal space for "generational unions", singles out several French intellectuals who raised the issue of Ukrainian independence in the 1850-1860s, and analyzes their ideas. The opinions of senators of the French Second Empire T. C. Delamarre, L. H. Carnot and P. Mérimée are considered, and a comparative analysis of their concepts is carried out. **Conclusions.** All political figures paid special attention to the development of the issue of concretizing the ways and grounds for the liberation of Ukrainians, Lithuanians and Poles from the Russian yoke. At the same time, they expressed various conceptual proposals regarding the idea of Ukrainian independence. Delamarre adhered to the civilizational conceptualization, arguing that Ukrainians have the right to their own freedom thanks to a self-identification different from the Russians, which the latter stole from them, as well as a history, language and culture different from the Russians. Carnot and Mérimée adhered to the traditional historical conceptualization, hidden in the past of Ukraine and France. Carnot called on the parliament to support Ukraine as a continuation of French political tradition in the external arena – to actively oppose Russian Panslavism. Mérimée derived his justification from the analysis of the activities of hetmans B. Khmelnytsky and I. Mazepa, whose political steps made possible the emergence of a Ukrainian state, independent of both Poland and Russia.

Keywords: the problem of Ukrainian independence, French political thought, reasons and grounds of independence, civilizational conceptualization, historical conceptualization.

Розкриваючи у дослідженні спадщину чільних представників французької політичної думки часів Другої імперії (1852–1873), ми беремо до уваги декілька обставин. По-перше, саме у французькій історичній та політичній думці існувала традиція дослідження українського народу як окремого етносу з власною мовою, культурою та історією. Ця традиція, відображена у працях Франсуа Марі Аруе Вольтера (1694–1778), Ніколя Габріеля Леклерка (1726–1798), Жана Бенуа Шерера (1741–1824) та інших мислителів, тривала у Франції мало не все XVIII ст. та на початку XIX ст. Вона була відновлена у Французькій республіці під впливом Великої польської еміграції та продовжена в Другій імперії в середині XIX ст. за часів Наполеона III (1808–1873).

Друга обставина стосується недостатньої уваги до поставленої проблеми зі сторони як французької, так і української історіографії. Лише декілька дослідників підготували протягом XX ст. загальні оглядові праці з французького історичного та політичного дискурсу про Україну досліджуваного періоду. Насамперед тут варто згадати роботу видану в 1931 р. у Парижі під назвою «Проблема незалежності України та Франція», написану французьким дипломатом і чиновником Емануелем Евеном (1864–1944), в якій подаються дані про минуле України та її зв'язки із Францією (Evain 1931). У цій книзі міститься передрук праць сенатора Теодора Казимира Делямара (1797–1870) щодо українського питання, а також уривки з виступів останнього та виступів іншого політика Лазара Іполіта Карно (1801–1888), в яких згадувалася Україна, на засіданнях

Законодавчого Корпусу. Більший інтерес у французькій історіографії викликала проблема України в творчості ще одного сенатора Другої імперії – Проспера Меріме (1803–1870). Зокрема, його доробок досліджували такі знані науковці, як Аркадій Жуковський (1922–2014), Мішель Кадо (1926–2022) та Даніель Бовуа (Joukovsky 1987; Joukovsky 1995; Cadot 2005; Bovua 2018).

Серед українських науковців не можна оминати увагою постать Ілька Борщака (1894–1959), який в контексті досліджень французько-українських зв'язків приділив певну увагу і французькій політичній думці середини XIX ст., зокрема міркуванням Делямара та Меріме (Borshchak 1923; Borschak 1934; Borshchak 1951). Досліджуючи їхні погляди, Борщак відзначив досить прихильне ставлення вищезгаданих французьких авторів до проблем України та її народу. Водночас необхідно зазначити, що в своїх працях український дослідник часто подавав сумнівну, не підтвержену джерелами інформацію, а іноді взагалі займався відвертою фальсифікацією. Зокрема, сучасний історик Вадим Ададуров пише, що «з легкої руки Борщака в українській історіографії прижилося кілька міфологічних тверджень, що їх донині вважають істинними» (Adadurov 2018, 34).

З проголошенням незалежності України інтерес до розробки проблем, пов'язаних з темою цієї статті, значно поживався. З'явилися окремі монографічні дослідження, які були присвячені або загалом українській темі в західноєвропейській думці протягом століть (Nalyvaiko 1998; П. Brytskyi et al. 2011), або конкретно у її французькому вимірі (Luniak 2012). Ці праці складаються з перекладів чималого числа уривків творів, присвячених Україні, тому носять в основному описовий характер. Мова йде про свідчення військових, дипломатів, місіонерів, значна частина яких особисто відвідувала українські землі, з одного боку, та про доробок науковців, публіцистів та політиків, які займалися українською проблематикою, з іншої сторони.

Проте, підсумовуючи короткий огляд історіографії, автор зазначає, що вищезгадані дослідники не досліджували ані окремі напрями французької політичної думки з висвітленням їхніми представниками проблеми України, ані проводили аналіз бачення репрезентантами цих напрямів феноменів нації, держави, раси, територіальних кордонів, взаємовідносин України з Росією, Польщею та іншими державами, національної та регіональної ідентичності на українському прикладі. Тому завданням роботи є заповнити цю прогалину, не лише виокремивши відмінні та спільні думки низки французьких політиків епохи Другої імперії щодо проблеми української незалежності від Росії та шляхів її вирішення, але й провести порівняльний аналіз їхніх ідей та концепцій. Автор ставить своєю метою продиференціювати висунуті французькими політиками бачення, з'ясувавши до якої саме концептуалізації проблеми незалежності вони більше тяжіли: історичної чи цивілізаційної та на які аргументи опиралися в цьому контексті.

Методологічно автор розкриває винесену в назву статті проблему на основі порівняльного аналізу поглядів на можливості постання української державності та місцезнаходження України на карті Європи кризь призму до-

слідження спадщини трьох представників французької політичної думки часів Другої імперії, які належали (використовуючи термінологію Карла Маннгейма (1893–1947) до однієї генерації діячів, що працювали в одному «просторово-часовому вимірі» історії Франції (Mannheim 1952, 302–304), а саме Т. К. Делямара, Л. І. Карно та П. Меріме.

Провідна ідея, яку висував К. Маннгейм у формулюванні проблеми генерацій, полягала в осягненні «місцеположення покоління» у соціальному світі, котре диктується його роллю в культурному процесі. Особистості, які належать до однієї генерації, характеризуються, за Маннгеймом, спільним місцеположенням в соціальному та історичному процесах, що обмежує їх особливим рядом потенційного досвіду і прирікає на певний тип мислення та характерний вид історично обумовлених дій (Mannheim 1952, 291). Бачення Маннгейма було безпосередньо пов'язане з його концепцією «стилів мислення», в якій він аналізував групові взірці мислення, породжені притаманним кожній генерації відповідним соціальним і культурним середовищем (Mannheim 2008, 19). Вивчення спадщини трьох репрезентантів однієї генерації французьких політиків часів Другої імперії, уможливує, на думку автора, відобразити до певної міри відмінності в їхніх теоретичних, термінологічних і концептуальних баченнях феномену України.

Зовнішньополітичні та інтелектуальні передумови створення образу України у французькій політичній думці половини XIX ст. визначалися двома факторами тогочасної міжнародної політики. Мова йде, по-перше, про відновлення антиросійської лінії у французькій зовнішній політиці за часів правління Луї-Філіпа та особливо Наполеона III (Marriott 1945; Maurois 1956; Craig 1989). По-друге, це змалювання образу України як спільної батьківщини українців і поляків у політичній та науковій діяльності Великої польської еміграції у Франції, особливо у спадщині Францішека Духінського (1816–1893), яка визначальним чином вплинула на розвиток українознавчих досліджень у французькій історичній та політичній думці (Potulnytskyi 2001; Nowak 2003; Wrzesińska 2015).

У 1850–1860-х рр., коли почуття широкій симпатії та поваги до українського народу, яке пронизувало французьку наукову та громадську думку завдяки роботам таких польських та французьких істориків і публіцистів, як Ф. Духінський, Міхал Чайковський (1804–1886), Огюст Вікенель (1800–1867), Анрі Мартен (1810–1883) та ін., досягли широкого розголосу, на українське питання звернули увагу й чинні політичні діячі Другої імперії. В той час Франція всіляко протидіяла московській потузі як під час Кримської війни, так і у післявоєнні роки. Усвідомлення безмірної загрози європейській цивілізації з боку Росії, яка трактувалася як побудована на насильстві та гнобленні імперія, котра уособлює деструкцію, було поєднане у французькій громадській думці зі щирим прагненням до відновлення історичної справедливості щодо уявлених Росією народів, зокрема українців.

Все це змусило французького політичного діяча, члена парламенту Теодора Казимира Делямара розгорнути активну пропагандистську антиросійську

та проукраїнську діяльність. Делямар, який також був видавцем і редактором впливового часопису «La Patrie» («Батьківщина»), у 1868 р. опублікував брошуру у формі листа, адресовану Законодавчому Корпусу Другої імперії (Delamarte 1868b). У ній він пропонує перейменувати кафедру слов'янської мови і літератури в Колеж де Франс на кафедру слов'янських мов та літератур. Така форма, взята у множині замість однини, мала нанести, за задумом сенатора, різкий удар по панславізму, піднятого на щит і всіляко протегованого Росією. Законодавчий орган імперії після обговорення пропозиції Делямара схвалив рішення та прийняв резолюцію, а Наполеон III підписав відповідний декрет про зміну назви кафедри на запропоновану сенатором (Evain 1931, 74–75).

Ця перемога окрилила Делямара, і вже наступного року він звертається до французького Сенату з петицією про необхідність реформ у викладанні всесвітньої історії. Новою відозвою він закликав своїх колег по парламенту прийняти нову програму курсу історії, де була б чітко окреслена відмінність між рутенцями [українцями. – Г. П.] та росіянами, а також вказувалось на неслов'янське походження московитів. У цій петиції, опублікованій під назвою «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий історією» (Delamarte 1869), Делямар змальовує Російську імперію, як уособлення гноблення, в якому перебувають слов'янські народи Європи, підкорені туранськими народами Азії. «Московити, – пише французький політик, – є народом-загарбником. Що ж стосується народів загарбаних, то перелік їх буде нескінченним. Ми обмежимося лише згадкою про рутенців, литовців та поляків» (Delamarte 1869, 3).

Делямар вважає, що землі, заселені цими трьома народами, являють собою певну буферну зону, граничну смугу, яка відділяє цивілізований європейський світ від російського варварства та його носія – московської азійської орди. Ці землі є свого роду заборолом від поширення духу тиранії та загарбництва, що йде від Москви далі у країни Європи. Саме на межі розселення цих трьох східноєвропейських народів з росіянами і пролягає, на переконання Делямара, «лінія розподілу двох протилежних елементів, тобто лінія, яка відокремлює цивілізацію європейську від цивілізації азійської...» (Delamarte 1869, 4).

Французький сенатор жалкує, що європейці дуже погано обізнані з правдивою історією Східної Європи і постійно плутають українців та росіян, вважаючи їх різними відгалуженнями одного й того самого етносу. В дійсності ці народи, підкреслює політик, не лише не схожі, але навіть протилежні один одному, сповідують відмінні традиції та є носіями протилежних цивілізацій. «Ці два народи, – пише він, – є московити та рутенці, змішані під однією назвою росіян» (Delamarte 1869, 7).

Наполягаючи на тому, щоб історична справедливість стосовно України була відновлена, а її народ був повністю звільнений з-під ярма азійського поневолення, на яке націлена уся політика Москви, політик здійснює короткий екскурс в історію. Він супроводжує його низкою тверджень, першим з яких є підступна політика агресора, який мав на меті не лише завоювати українців та їх землі, а й закріпити за собою ці завоювання, свавільно присвоївши собі

назву окупованого ним народу. «Розташовані між Московією та Польщею, рутенці, саме стосовно яких використовувалися раніше назви «руси» та «русини», у минулому столітті [XVIII ст. – Г. П.] були завойовані московитами та задля забезпечення себе уявними правами на своє володіння, народ-загарбник застосував щодо себе ім'я переможеного народу. Ось чому сталося так, що слова «руси» та «московити» видаються нам сьогодні синонімами, проте насправді для історика вони є цілковито протилежними. Ця навмисна плутанина дозволила московитам поглинути навіть і саму історію рутенців, немовби пізніший політичний акт [завоювання. – Г. П.] здатен впливати на історію попередніх епох» (Delamarre 1869, 7–8).

Сенатор підкреслює той факт, що український народ не лише не є асимільований загарбником, але має чітко виражену індивідуальність, яку продовжує відстоювати. Цей етнос має власну історію, яка аж ніяк не співпадає ані з історією Росії, ані з історією Польщі, власну мову, в усіх відношеннях відмінну і від польської, і від російської, власну культуру та власні традиції (Delamarre 1869, 8).

Щодо росіян політик повторює твердження вже згадуваного вище Ф. Духінського про турко-фінське походження московитів та їхню належність до цілковито відмінної від українців туранської раси. Натомість українці належать до арійської расової групи (Duchński 1864, 22). «Великороси чи московити, – зазначає Делямар, – яких ми спрощено називаємо росіянами, є турко-фінами, хоча й розмовляють слов'янською мовою, і належать до великої туранської раси, дух якої дуже відмінний від арійсько-європейської раси. Білоруси та малоруси, як і поляки, є справжніми слов'янами, яких московити у різний час силою приєднали до своєї імперії та ім'я яких росіяни узурпували, щоб надати собі європейського вигляду» (Delamarre 1868b, 13). Аби якось ліквідувати цю плутанину в найменуваннях, Делямар, подібно до Духінського, пропонує французам називати росіян не інакше як московитами, оскільки «...виключно ці три назви – поляки, рутенці та московити – є єдиною ознакою, яка дозволяє зараз чітко розрізнати три народи» (Delamarre 1869, 9).

Делямар особливо підкреслює, що українці виконали дуже важливу місію захисту Європи від навали московських орд, взявши на себе головний тягар боротьби Заходу проти Сходу. «...Саме цей народ [українці. – Г. П.], – пише він з цього приводу, – на початку самотужки, а згодом за допомогою литовців, а ще пізніше поляків, впродовж семи століть невпинно стримує поновлювані зусилля московитів просунути в Європу... Ця безупинність атак Московії супроти слов'янського населення Дніпра, а в їх особі супроти європейських народів, є первинною ознакою історії Східної Європи...» (Delamarre 1869, 11).

На підтвердження своїх слів про засадничу відмінність українців та інших слов'янських народів від росіян, Делямар публікує в «Бюлетені географічної спілки» у 1868 р. «Етнографічну мапу, що демонструє множинність слов'янських мов, літератур та народів» (Delamarre 1868a). На цій мапі народи сходу Європи розподілені на три групи: 1) північні слов'яни: українці, поляки,

словаки, чехи, моравці; 2) південні слов'яни: словенці, серби, хорвати, болгарі; 3) неслов'янські народи: австрійці, німці, мадяри, румуни. До першої групи, за Делямаром, можна умовно віднести і росіян, але тільки завдяки тому, що вони спілкуються слов'янською мовою, оскільки за походженням є турко-фіни (De-lamarre 1868a, 315–316).

На схожих з Делямаром позиціях стосовно України стояв його колега Лазар Іполіт Карно. Він також підтримував перейменування кафедри слов'янської мови в Колеж де Франс, оскільки ця кафедра «носить таку назву..., ніби не існує багато слов'янських народів, кожен зі своєю мовою і літературою, ніби поляків, рутенців, чехів і болгар можна було сплутати» (Corps Législatif 1868, 1072). На думку Карно, існує не менше дев'яти слов'янських мов, які настільки відмінні між собою, що їх можна протиставляти, об'єднувати, порівнювати, як це роблять філологи з мовами латинського чи тевтонського походження. Політик також наголошував на існуванні великої кількості слов'янських етносів, до яких відносив і рутенців, котрих поділяв на малорусів та білорусів, тоді як великороси або московити є слов'янами лише за мовою, але аж ніяк не за звичаями чи інституціями. «Слова «росіяни» та «Росія», – продовжує думку Карно, – не означають ані певну расу, ані націю, ані навіть країну; а лише державу, політичну сукупність» (Corps Législatif 1868, 1072).

Ілюструючи відмінність між росіянами та українцями, сенатор звертається до листа імператора Олександра II (1855–1881) від 1866 р., в якому російський самодержець вітав київського генерал-губернатора з успіхами в справі русифікації підконтрольних йому земель. «Русифікувати!, – вигукував Карно, – тобто вони [Київська, Подільська та Волинська губернії. – Г. П.] не вважалися російськими. Дорогоцінне зізнання з-під імперського пера» (Corps Législatif 1868, 1072).

Карно закликав парламентарів усвідомити масштаб загрози для Європи з боку Росії, яка для здійснення своїх далекосяжних планів звернулася до нової зброї в своєму арсеналі – панславізму. «...Ідея панславізму, – зазначає з цього приводу політик, – ця ідея фікс, яка охопила Росію, може бути втілена у такий спосіб: переконати людей в єдності мови для утвердження єдності раси, а через єдність раси прийти до асиміляції території: ось шлях, і ось мета; це право сильнішого, яке ховається за маскою лінгвістики та антропології» (Corps Législatif 1868, 1072).

Для протидії російській загрозі Карно пропонує утворити «європейську коаліцію трьох великих сил: слов'янської, германської та латинської». У цю коаліцію слов'янські народи, національні прагнення до свободи та незалежності яких Париж природно підтримує, мають увійти шляхом утворення федерації, основою для якої є їхня спорідненість, а Франції та Німеччині належить якомога швидше усунути власні непорозуміння, оскільки «зараз існує лише дві справи: справа Європи і справа Московії» (Corps Législatif 1868, 1072). Та, якщо не встати на заваді російським експансіоністським планам, то спершу Москва загарбає слов'янський світ, а згодом підкорить і Західну Європу, але «запанує

не слов'янський елемент, а елемент московський: азійська цивілізація затріумфує над цивілізацією європейською» (*Corps Législatif* 1868, 1072).

Відомий французький письменник Проспер Меріме з 1853 р. займав, як і Делямар та Карно, посаду сенатора Другої імперії. Він був близьким до дружини Наполеона III імператриці Євгенії (1826–1920) і виразним українським симпатиком, всіляко сприяючи ознайомленню французької громадськості з Україною та її історією. В центрі українознавчих досліджень Меріме перебуває козацтво та діяльність двох його найвизначніших очільників – гетьманів Богдана Хмельницького (1595–1657) та Івана Мазепи (1639–1709).

Хмельницький, на думку Меріме, це велика людина, котра хотіла визволити своїх співвітчизників з-під польського ярма, яке завдавало невимовного горя українським селянам (*Mérimée* 1897, 329). Разом з тим гетьман не ставив собі за мету знищити Польщу, а навпаки прагнув зберегти ослаблену Річ Посполиту в ролі формального сюзерена для незалежної України. Сприяти цьому мали, з одного боку, слабкий стан Польщі в результаті воєнних перемог гетьмана, а з іншого, постать новобраного монарха Яна II Казимира (1609–1672), елекцію якого щиро вітав Хмельницький (*Mérimée* 1865, 91–93).

На переконання Меріме, Хмельницький мав справжній державотворчий хист, який виразно проявився в тому, що при вельми скромних засобах та із союзниками, які будь-якої миті готові зрадити, йому вдавалося зберігати країну вільною від іноземного панування. Продовжуючи думку французький сенатор та політик пише, що «йому можливо вдалося б утвердити свою незалежність, якби він [Хмельницький. – Г. П.] прийшов до влади в молодшому віці або якби він зміг передати владу такому ж вправному лідеру, як він сам» (*Mérimée* 1865, 293). Далекоглядність гетьмана проявлялась як при виборі свого наступника, коли він радив козакам підтримати кандидатуру досвідченого Івана Виговського (1608–1664) на противагу своєму неповнолітньому сину, так і при спробі утворити нову українську аристократію, розрив якої з простими людьми не був би таким разючим, як у польському суспільстві (*Mérimée* 1865, 289–290, 292).

Характеризуючи союз козаків із Москвою, Меріме вказує на те, що гетьман в останні роки життя шкодував про нього та вважав Переяславську угоду хибним кроком, оскільки васалітет України по відношенню до царя став дуже важкою політичною ношею. «Він виявив, – пише далі французький інтелектуал, – що замість омріяної незалежності досяг лише зміни ледь образливої для його гідності залежності на реальне поневолення... росіяни ставали дедалі вимогливішими господарями і захоплена здобич уже не вислизала з їхніх рук» (*Mérimée* 1855, 83).

Меріме продовжує давати позитивну в цілому характеристику Хмельницькому, відзначаючи його як неабиякого дипломата, людину сильної вдачі та талановитого полководця, який вмів як справжній політик, проводити в життя свої плани, видаючи їх за прагнення очолюваного ним народу. «Народи, – пише сенатор, – любляють знаходити в обраних ними вождях притаманні їм сповна

як чесноти, так і вади національного характеру. Богдан Хмельницьким був ніби завершеним уособленням козака. Він був сміливим, хитрим, ініціативним, мав військовий інстинкт... Мало правителів мали більш абсолютну владу, але жоден не дотримувався так сумлінно законів і звичаїв своєї країни. В колі запорозького воїнства він поставав лише смиреним виконавцем рішень їхньої ради» (Mérimée 1865, 291–292).

Французький політик та письменник також звертає увагу на деструктивні чинники, які стояли на заваді гетьманові. Серед цих факторів він, перш за все, окреслює виразну дихотомію між планами і цілями, які переслідували у війні козацтво, насамперед його старшина, з одного боку, і селяни, з іншого. «Подібне розходження, – пише Меріме з цього приводу, – між козаками і селянами було глибоким, а об'єднували їх лише одна релігія та ненависть до спільного ворога» (Mérimée 1865, 85). Розходження були до такої міри руйнівними, що створювали хаос і заважали нормальному розвитку держави: «Хмельницький бажав утвердити привілеї для своїх солдат, селяни мріяли про остаточну незалежність і цей поділ поглядів та інтересів став для України постійною причиною безладдя та слабкості» (Mérimée 1865, 242).

Звертає певну увагу Меріме і на осмислення ролі та діянь іншого гетьмана – І. Мазепи. Він вважає, що Мазепа – це останній український володар, який, так само як і Хмельницький до нього, керувався ідеєю здобуття незалежності для України. До того ж, користуючись повною довірою Петра I (1672–1725), гетьман дізнався від царя його централізаційні плани, які загрожували остаточно знищити залишки гетьманської влади. Саме з цих причин він відважився на союз зі шведським королем Карлом XII (1682–1718) у його боротьбі проти Росії, але поразка у Полтавській битві поклала край незалежницьким устремлінням гетьмана (Mérimée 1855, 84–86). Далі французький сенатор описує ті жорстокі покарання, до яких вдався російський цар по відношенню до козаків за їх відступництво: руйнування Січі, підпали козацьких зимівників та човнів, катування тощо. Окрему увагу Меріме приділив анафемі, накладеній на українського гетьмана за вказівкою Петра I. У цьому рішенні російського правителя він бачить суттєвий недолік релігійного життя в Росії, оскільки «єдина з усіх християнських спільнот російська православна церква проклинає людей за те, що вони мали нещастя не догодити монарху. Це є однією з політичних переваг релігії, головою якої є Папа» (Mérimée 1855, 89).

Свої роздуми щодо України Меріме підсумовує ідеєю про амбівалентний характер двох процесів, які відбувалися синхронно на східноєвропейській політичній арені: занепад Речі Посполитої і знищення української автономної держави. Ці два явища були не лише поєднаними, але й взаємообумовленими. Саме приєднання України до Москви всіляко ослабило Польщу і дало поштовх до знищення останньої як держави. І, навпаки, занепад Польщі нівелював значення козацтва як антипольської сили на службі Росії та спричинив ліквідацію їхньої незалежності (Mérimée 1855, 89; Mérimée 1865, 294).

Висновки

На основі впровадження ідей К. Маннгейма про спільний просторово-часовий вимір для «генераційних союзів», можна зробити висновок, що всі політики, спадщина яких аналізується в статті, належали до однієї генерації інтелектуалів часів Другої імперії. Це покоління підлягало впливові Великої польської еміграції, особливо ідей Ф. Духінського, і піднімало українське питання в контексті курсу імператора Наполеона III, спрямованого на проведення антиросійської політики.

Особливу увагу французькі політики Другої імперії приділяли розробці питання конкретизації шляхів та підстав вивільнення східноєвропейських народів, зокрема українців, з-під російського ярма. Висуваючи обґрунтування цих шляхів і підстав, вони дотримувались дещо відмінної концептуалізації проблеми української незалежності. Так, у Делямара простежується цивілізаційна концептуалізація, оскільки він стверджував, що право на власну свободу українці мають завдяки відмінному від росіян самоозначенню, яке останні узурпували у них, а також відмінним від росіян історії, мови та культури. Делямар ілюструє свої думки заглибленням в історичні екскурси та створює етнографічну мапу, на якій українці та росіяни хоч перебувають в одній групі слов'янських народів, проте за походженням абсолютно відмінні.

Колеги Делямара Карно та Меріме дотримувались історичної традиційної концептуалізації, захованій в історії України та Франції. Карно взагалі вважав російську ідентичність такою, що не має відношення ні до нації, ні до раси, а є продуктом політичного державного утворення. Він викриває русифікаторську діяльність Москви по відношенню до українців і закликає французький парламент до підтримки національних рухів слов'янських народів. Карно пропонує створити антиросійську європейську коаліцію з трьох суб'єктів – германський (Німеччина), латинський (Франція) та слов'янський. В останній суб'єкт має входити й український народ. Ця коаліція європейських народів покликана протидіяти азійській цивілізації, уособленій Москвою.

Меріме своє обґрунтування необхідності незалежної України виводить з аналізу діяльності двох українських гетьманів – Хмельницького та Мазепа. Хмельницький у його трактуванні був справжнім лідером та мав державотворче бачення, оскільки плекав створення нової української аристократії та прагнув передати владу досвідченому політику, керуючись ідеєю досягнення політичної незалежності. Аналогічною ідеєю, за Меріме, керувався і Мазепа, який останнім з українських гетьманів здійснив спробу визволити свою державу з-під російського панування. Політик висуває думку, що діяння Хмельницького, призвели до двох поєднаних та взаємообумовлених процесів: занепаду Польщі та України, можливо, натякаючи таким чином, що ці держави можуть відродитися незалежними тільки завдяки спільній боротьбі проти російського панування.

Насамкінець слід зазначити, що всі три бачення, які були сформовані французькими політиками, ідеї яких досліджені у статті: і Делямара, і Карно, і Меріме, незважаючи на різницю у викладі матеріалу, підходах та наведених ними аргументаціях, були беззастережно проукраїнськими.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Adadurov, V. 2018. «Napoleonida» na Skhodi Yevropy: Uiavlennia, proekty ta diialnist uriadu Frantsii shchodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiiskoi imperii na pochatku XIX stolittia [«Napoleonida» in Eastern Europe: Ideas, Projects and Activities of the French Government Regarding the Southwestern Outskirts of the Russian Empire at the Beginning of the 19th Century]. Lviv, Ukrainskiy Katolytskyi universytet, 623 s. (In Ukrainian).

Ададуrow, В. 2018. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Львів, Український Католицький університет, 623 с.

Borschak, É. 1934. L'Ukraine dans la littérature de L'Europe occidentale. *Le Monde Slave*. Paris, T. 1, No. 3, pp. 467–478. (In French).

Borshchak, I. 1923. Ideia sobornoï Ukrainy v mynulomu [The Idea of a United Ukraine in the Past]. Paris, Ukrainian Printer, 26 s. (In Ukrainian).

Борщак, І. 1923. Ідея соборної України в минулому. Париж, Український Друкар, 26 с.

Borshchak, I. 1951. Slovianski studii u Frantsii (1840–1950) [Slavic Studies in France (1840–1950)]. *Ukraina*. Paris, Part 5, s. 312–322. (In Ukrainian).

Борщак, І. 1951. Слов'янські студії у Франції (1840–1950). Україна. Париж, ч. 5, с. 312–322.

Bovua, D. 2018. Kostomarov i Merime [Kostomarov and Mérimée]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Kyiv, Issue 28, s. 182–287. (In Ukrainian).

Бовуа, Д. 2018. Костомаров і Меріме. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, вип. 28, с. 182–287.

Brytskyi, P., Bochan, P. 2011. Nimtsi, frantsuzy i anhliitsi pro Ukrainu ta ukrainyskyi narod u XVII–XIX stolittiakh [Germans, French and English about Ukraine and the Ukrainian People in the 17th–19th Centuries]. Chernivtsi, Technical printing, 308 s. (In Ukrainian).

Брицький, П., Бочан, П. 2011. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. Чернівці, Технодрук, 308 с.

Cadot, M. 2005. Mérimée s'est-il intéressé à l'Ukraine? *Mérimée. Littératures*. Toulouse, Presses Université du Mirail, T. 51, pp. 117–128. (In French).

Corps Législatif 1868, juillet 18. *Le Moniteur Universel*. Paris, No. 200, pp. 1069–1073. (In French).

Craig, G. A. 1899. Geschichte Europas 1815–1980. Vom Wiener Kongreß bis zur Gegenwart. München, Ch. Beck, 706 S. (In German).

Delamarre, C. 1868a. Carte ethnographique démontrant la pluralité des langues, des littératures et des peuples slaves. *Bulletin de la Société de géographie*. Paris, T. 16, pp. 314–317. (In French).

Delamarre, C. 1868b. Un pluriel pour un singulier et la panslavisme détruit dans son principe. Paris, E. Dentu, 15 p. (In French).

Delamarre, C. 1869. Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire. Paris, Amyot, 24 p. (In French).

Duchiński, F.-H. 1864. Peuples Aryâs et Tourans, Agriculteurs et Nomades. Nécessité des réformes dans l'exposition de l'histoire des peuples Aryâs-Européens et Tourans, particulièrement des Slaves et des Moscovites. Paris, Friedrich Klincksieck, 186 p. (In French).

Evain, E. 1931. Le Problème de l'indépendance de l'Ukraine et la France. Paris, Félix Alcan, 133 p. (In French).

Joukovsky, A. 1987. Prosper Mérimée et la question Ukrainienne. *L'Ukraine et la France au XIXe siècle*. Paris, P.I.U.F, pp. 21–32. (In French).

Joukovsky, A. 1995. Les publications-sources français au sujet des Cosaques ukrainiens, de Beauplan à Mérimée. *Les cosaques de l'Ukraine. Rôle historique, représentations littéraires et artistiques*. Paris, Presses de la Sorbonne Nouvelle, pp. 25–34. (In French).

Luniak, Ye. 2012. Kozatska Ukraina XVI–XVIII st. u frantsuzkykh istorychnykh doslidzhenniakh [Cossack Ukraine of the 16th–18th Centuries in French Historical Research]. Kyiv, Nizhyn, Publisher Lysenko M. M., 808 s. (In Ukrainian).

Луняк, Є. 2012. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. Київ, Ніжин, Видавець Лисенко М. М., 808 с.

Mannheim, K. 1952. *Essays on the Sociology of Knowledge*. London, Routledge & Kegan Paul LTD, 327 p. (In English).

Mannheim, K. 2008. *Ideolohiia ta utopiia [Ideologie und Utopie]*. Kyiv, Dukh i litera, 370 s. (In Ukrainian).

Мангайм, К. 2008. Ідеологія та утопія. Київ, Дух і літера, 370 с.

Marriott, J. A. R. 1945. *A Short History of France*. London, Methuen & Co LTD, 296 p. (In English).

Maurois, A. 1956. *A History of France*. New York, Farrar, Straus & Cudahy, 598 p. (In English).

Mérimée, P. 1855. Les Cosaques de l'Ukraine et leurs derniers atamans, *Mélanges historiques et littéraires*. Paris, Michel Lévy Frères, pp. 59–89. (In French).

Mérimée, P. 1865. Les Cosaques d'autrefois. Paris, Michel Lévy Frères, 369 p. (In French).

Mérimée, P. 1897. Une correspondance inédite. Paris, Calmann Lévy, 332 p. (In French).

Nalyvaiko, D. 1998. *Ochyma Zakhodu: Retseptsiiia Ukrainy v Zakhidnii Yevropi XI–XVIII st. [Through the Eyes of the West: The Reception of Ukraine in Western Europe in the 11th–18th Centuries]*. Kyiv, Foundations, 578 s. (In Ukrainian).

Наливайко, Д. 1998. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ, Основи, 578 с.

Nowak, J. 2003. Gente Ruthenus, natione Polonus. Rusini w refleksji Wielkiej Emigracji. *Sprawy Narodowościowe*. Poznań, Seria nowa, Z. 23, pp. 43–62. (In Polish).

Potulnytskyi, V. 2001. Ukrainyky konservatyzm v XIX – na pochatku XX st. [Ukrainian Conservatism in the 19th – Early 20th Centuries]. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv, Issue 5/6, s. 80–112. (In Ukrainian).

Потульніцький, В. 2001. Український консерватизм в XIX – на початку XX ст. *Український археографічний щорічник*. Київ, Вип. 5/6, с. 80–112.

Wrzesińska, K. 2015. Ariowie i Turańczycy. Poglądy Franciszka H. Duchińskiego na temat rasy i cywilizacji. *Sprawy Narodowościowe*. Poznań, Seria nowa, Z. 46, pp. 46–63. (In Polish).

Дата подання статті до редакції: 3.03.2025 р.